

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 1	Стр. 47-66	Ниш	јануар - март	2012.
----	----------	-------	------------	-----	---------------	-------

UDK 159.922.8

Оригинални научни рад
Примљено: 18.02.2009.

Јелица Петровић
Марија Зотовић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за психологију
Нови Сад

АДОЛЕСЦЕНТИ У СРБИЈИ: У ТРАГАЊУ ЗА НОВИМ ВРЕДНОСТИМА*

Апстракт

Основни предмет истраживања у оквиру овог рада је испитивање заступљености појединих вредносних димензија, као и испитивање корелата вредносних оријентација младих у Србији. Истраживање приказано овим радом спроведено је на узорку од 1000 адолесцената просечног узраста 16 година са територије Војводине. Резултати овог истраживања су показали да највећу популарност међу младима имају вредности самоактуализације и хедонистичко утилитарне вредности чија нам присутност говори о чињеници да млади људи показују склоност ка „култури нарцизма“. Суштину полних разлика на испитиваном узрасту чини разлика између индивидуалистичке оријентације и оријентације ка другим људима. Резултати даље показују да испитаници из града сматрају битнијим релационе вредности, док испитаници са села значајнијим процењују религију и вредности усмерене на одржање традиције. Деца најниже образованих родитеља и лошијег материјалног стања високо вреднују популарност и углед у друштву, као и хедонистичко утилитарне и религијско традиционалистичке вредности.

Кључне речи: вредности, адолесценти, вредносне оријентације младих

---

petrovicns@ptt.rs

* Рад је део пројекта „Пордоица као вредност у друштву у процесу транзиције“ који подржава Покрајински Секретаријат за науку у и технолошки развој

УВОД

Вредности спадају у групу фундаменталних појмова помоћу којих се дефинишу неки други појмови, и стога је одређење вредности увек веома сложен посао.

Иако у литератури никада није постигнут консензус око дефиниције вредности, уопштено можемо рећи да вредности укључују све облике друштвене свести и делања људи. Чини се да суштину дефинисања вредности чини аспект са којег се вредности и вредносне оријентације изучавају. Тачније, ради избегавања термилошке збрке у истраживањима се најчешће полази од операционалне дефиниције какву налажу примењене скале.

Нешто детаљнија одређења вредности виде као централне оријентире за понашање, мишљење и осећања, и подразумевају пружање могућности да се заузме неки став, да се унесе смисао у начин и стил живота појединца или друштвене групе. Оне нам говоре о томе где смо, шта хоћемо, чему се посвећујемо и тежимо, шта је важније, шта ценимо и подстичемо код себе и других људи у својој околини. Очигледно је да вредности нису само индивидуалне, већ и друштвене творевине. Управо због тога се о њима најчешће говори у временима брзих друштвених промена, када се услови живота и циљеви брзо мењају, када стари референтни оквири не одговарају новим циљевима. Друштвена транзиција се често и дефинише кроз слоган „*вредносног вакуума*“ – који сугерише да старе вредности настају, а нове, које би заузеле место претходнима, још нису створене.

Које би биле основне карактеристике вредности? Пре свега, вредности су *стабилне* – оне представљају релативно трајну карактеристику друштвене свести и свести појединца. Када би вредности биле потпуно стабилне, индивидуалне и социјалне промене биле би немогуће. С друге стране, када би биле потпуно нестабилне, континуитет људске личности и једног друштва такође не би био могућ. Вредности су и *селективне*, јер се руководе избором између различитих могућности и циљева (тј. упућују на неки избор између различитих могућности). *Пожељност* је карактеристика вредности која одређује шта треба чинити и како треба живети, јер подразумева концепцију о нечему што је лично и (или) друштвено пожељно. Вредности су увек *позитивне* за појединца који их прихвата; и на крају, вредности представљају *веровање*, у којима се циљеви или средства деловања оцењују као пожељна или непожељна (Коковић 2005).

Појмови као што су *вредности*, *вредносне оријентације*, *животни стил* и *вредносни систем* се врло често употребљавају као синоними. Чини се да, када се говори о личности, прихватљивији термин представљају вредносне оријентације, а када се расправља о друштву, онда су то вредности или систем вредности. Наиме, наши су поступци чешће одређени не једном вредношћу, већ једном орга-

низованом групом вредности. Када се нове вредности уче и усвајају, оне се заправо интегришу у већ постојећи, научени *систем вредности*, који је хијерархијски организован – где свака вредност има своје место и приоритет.

Насупрот вредностима и вредносном систему, вредносним оријентацијама се придаје усмеравајућа функција у понашању, тако да можемо рећи да *вредносне оријентације* подразумевају опште принципе понашања и деловања у вези са одређеним циљевима, док се *вредности* односе на прихваћене и цењене идеје о друштвеним односима које настојимо да остваримо. Можемо рећи да су *вредносне оријентације* заправо кристализоване вредносне димензије у нечијем систему вредности. Кузмановић (1995) сматра да су вредносне оријентације „широки, мање артикулисани системи уверења, а вредности више артикулисане одређеније концепције о пожељном“. Слично томе, Радин (Radin 1988; према: Štam 2003) сматра да су за разлику од вредности, које представљају пожељне циљеве, вредносне оријентације модели понашања у функцији остварења вредности. Ако су вредносне оријентације модели понашања, онда су оне, у крајњој линији, продукт одређене структуре личности која генерише дати модел понашања. Стога, можемо рећи да су вредносне оријентације конструкти утемељени на међусобној повезаности појединачних вредносних преференција која формира структуру на латентном нивоу, тј. да су вредносне оријентације факторске компоненте појединих вредности (Štam 2003).

Када је у питању разлика између вредносних оријентација и животног стила, можемо рећи да вредносна оријентација представља општи циљ, а животни стил начин остваривања тог циља (Кузмановић 1990). Неки аутори сматрају да животни стилови заправо представљају операционализацију вредности, тј. да је један од могућих начина операционализације вредности опис појединих стилова живота, на основу кога се закључује о вредносним оријентацијама за које се претпоставља да леже у основи одређеног стила живота (Јоксимовић и Максић 2006). У савременим социолошким теоријама наглашава се све већа индивидуализација и плурализација животних стилова, те се концепт животног стила третира као најадекватнији приступ феноменима диференцијације у постиндустријским друштвима. С обзиром на то да концепт животног стила повезује индивидуално деловање са друштвеним системом, он се схвата као идеалан модел прелаза са микро до макро нивоа социолошке анализе (Томić-Koludrović i Leburić 2002).

Као што не постоји консензус око дефиниције вредности, тако не постоји ни када је реч о врстама вредности. Разлог томе је, између осталог, и постојање различитих критеријума класификације – један од њих био би по *носиоцима вредности*, у ком случају би смо их по-

делили на индивидуалне, групне и опште; друга класификација по *садржају вредности* подразумевала би нпр. естетске, политичке, теоријске, социјалне, моралне, религиозне, економске, итд.. Подела вредности која се сматра најбоље диференцираном је Рокичева (Rokeach 1973) по којој постоје две групе основних вредности: *терминалне* – које представљају циљеве људске егзистенције и деле се на *персоналне* (центриране на сопствено Ја) и *социјалне* (фокусиране на друштво). Другу групу вредности представљају *инструменталне вредности*, које се даље деле на моралне вредности и на вредности компетенције. Однос између терминалних и инструменталних вредности је функционални однос зависности – јер су инструменталне вредности средства за постигнуће терминалних вредности. За Рокича (1973) вредности имају централно место у структури личности, и представљају трајно веровање да је специфичан начин понашања или живљења друштвено или лично пожељнији у односу на супротни или обрнути начин понашања или живљења. Рокичева теорија вредности је доминирала психолошком сценом више од двадесет година. Основни недостатак истраживања инспирисаних његовом теоријом био је фокусирање на искључиво специфичне вредности. Наиме, наглашавано је да вредности имају важну усмеравајућу улогу у понашању појединца тек онда када постоји вредносни конфликт, тј. када неко понашање резултира последицама које су у складу са једном вредношћу, али су истовремено у сукобу са неком другом вредношћу коју појединац поседује. Шварц (Schwartz 1992) са циљем проучавања вредности као интегрисаних целина, њихове динамике и структуре поставља теорију садржаја и структуре вредности која обухвата типологију са 10 вредносних оријентација: независност, стимулација, хедонизам, постигнуће, моћ, сигурност, конформизам, традиција, добронамерност и универзализам. Шварц (1992) сматра да понашања усмерена према одређеном типу вредности имају психолошке, друштвене и практичне последице које могу бити или компатибилне (и у том случају имају заједничку мотивациону оријентацију) или у конфликту са другим типовима вредности. Тако аутор креира дводимензионални модел вредности, чије су димензије:

1. сопствено одрицање (које обухвата универзализам и добронамерност и одражавају прихватање других и бригу за њихову добробит) наспрам *самоунапређења* (које обухвата достигнуће и моћ и означава постизање личног успеха и доминације над другима)

2. отвореност за промене (независност и стимулација које подразумевају слободу мисли и деловања и склоности ка променама) на супрот *задржавању традиционалних односа* (сигурност, конформизам и традиција) (Ferić 2007).

Истраживања вредности, вредносних оријентација и животних стилова адолесцената

Сигурно најобимнија, и по свим критеријумима импозантна компаративна *Светска студија вредности* (World Value Survey) спроведена је на репрезентативним узорцима у више од 65 друштава која обухватају 85% укупне популације на земљи, у трајању од скоро четврт века (тачније, од 1981. године, видети у: Павловић 2006; Пантић 2005). Анализе података прикупљаних преко двадесет година довеле су до својеврсног културног мапирања света (global culture map) и, самим тим, створена је могућност да се различите нације и културе међусобно пореде с обзиром на димензије вредности (Inglehart 2004; према: Павловић 2006). Прву фундаменталну димензију културних варијација чини димензија *традиционалне* насупрот *секуларно-рационалним* вредностима. Један пол димензије чине традиционалне вредности које представљају ставове о важности Бога и религије, апсолутне стандарде добра и зла, потчињавање ауторитету, доминацију мушкараца у друштвеном, политичком и економском животу, као и нетолерантност према абортусу, разводу, еутаназии и самоубиству. Супротност овим традиционалним вредностима су секуларно-рационалне вредности које се често називају „модерне” или „постмодерне” вредности. Другу димензију чини континуум који на једном свом полу има вредности *оскудице* (survival values), а на другом вредности *самоизражавања* (self expression values). Главна компонента вредности благостања јесте поларизација између материјалних и постматеријалних вредности, односно помак с нагласка на економској и физичкој сигурности ка повећању нагласка на самоизражавању, субјективном осећају благостања и квалитета живота (Павловић 2006). Културно мапирање света показало је недвосмислено да бивше комунистичке земље (и Србија међу њима) деле веома сличне вредности које подразумевају комбинацију вредности оскудице, тј. преживљавања и секуларно рационални ауторитет. Као узроке овој појави наводи се шири детерминистички сплет историјских, економских, социјалних, политичких и културолошких фактора (Пантић 2005).

Светска студија вредности још је једном потврдила да промене у култури и друштву у коме појединац живи неминовно доносе преуређивање вредносних приоритета, што даље нарушава стабилност вредносног система и постојећи ред међу вредностима. С обзиром на то да су за нама (али и испред нас) турбулентна времена у којима су се промене одвијале великом брзином у свим сегментима друштва, неопходно је сагледати какве је трагове на систем вредности оставило ово време великих друштвених криза. Популација на којој се најбоље сагледавају отисци ових промена су млади, јер, нажалост, они представљају једну од најрањивијих група у процесу

транзиције (Kovatacheva 2002; према: Mihajlović 2004). Суштина је у томе да је период адолесценције сам по себи „транзиторан“, јер су све велике „транзиције“ у људском животу углавном сконцентрисане у овом развојном периоду. И управо та преклапања друштвене кризе са природним кризама, односно друштвене транзиције са природном транзицијом у одраслост по правилу има катастрофалне последице по омладину, у смислу да друштвена транзиција ремети и помера у корену токове природне транзиције (Mihajlović 2004). Како изгледа тренд промене вредности код младих у Србији? Собзиром на то да су вредности, вредносне оријентације и животни стилови веома често коришћени појмови у научним истраживањима око чијег дефинисања и разраничавања још трају живе научне расправе, не чуди хетерогеност ни бројност њихових концептуализација. Како је наредни део овог текста посвећен компарацији резултата истраживања вршених у нашој земљи, која су на различите начине дефинисала предмет својих испитивања (углавном користећи поменуте појмове као синониме) одустаћемо од даљњег улажења у теоријске дилеме дефинисања и класификовања вредности и вредносних оријентација и предочити неке од најрелевантнијих студија.

Једно од првих истраживања вредности код нас обухватило је следеће вредносне оријентације: естетска, хедонистичка, економско-утилитарна, алтруистичка, делатна, сазнајна, алтруистичка и усмереност на моћ и углед (Рот и Хавелка 1973; према: Јоксимовић и Максић 2006). Подаци су показали да средњошколци највише прихватају делатну вредносну оријентацију, затим сазнајну и алтруистичку, док су најмање прихваћене економско-утилитарна и оријентација на моћ и углед. Сличне расподеле добијене су и другим истраживањима (нпр. Васовић 1988; Лазаревић 1987): за већину младих, најпривлачнији били су социјални, односно стваралачки стил, док је најмање изражена била усмереност на моћ и углед. Истраживања деведесетих година (Попадић 1990; Попадић 1995) била су усмерена на испитивање преференције следећих димензија: породично-сентиментални стил, алтруистички, сазнајни, утилитарни, оријентација на популарност, егоистичка оријентација, прометејски активизам, хедонизам, религијско-традиционални стил и оријентација на моћ. У првом мерењу (Попадић 1990) показало се да је породични стил најпривлачнији, а као најмање привлачна религијско-традиционалистичка оријентација и оријентација на моћ. Резултати другог мерења (Попадић 1995) указују на одређене промене у вредносним приоритетима младих: расте популарност религијско традиционалистичких вредности, хедонистичког начина живота и егоистичке оријентације, док су алтруистички и активистички стил постали мање популарни. О порасту популарности религијског начина живота у току ових година извештавају и други аутори (Кузмановић 1995). Резултати испитивања истим инструментом 2000. године (Mladenović i Knebl 2000) показу-

ју да је да је порасла популарност хедонистичког на рачун сазнајног стила живота, односно да и даље расте популарност стилова живота усмерених на личну добробит.

Дакле, истраживања промена вредносних оријентација у прошле две деценије у нашој земљи говорила су о опадању популарности животних стилова који подразумевају залагање за опште интересе и добробит других, а расте афинитет за начине живота који говоре о усмерености ка личној добробити. Неки аутори сматрају да ове промене нису ни толико велике колике би се, с обзиром на радикалне друштвене промене и драматичне догађаје протеклих година, могле очекивати (Јоксимовић и Максић 2006).

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Подаци изнети у овом чланку део су комплексног истраживања које је спроведено у оквиру пројекта „Породица као вредност у друштву у процесу транзиције“ који подржава Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој.

Основни предмет истраживања у оквиру овог рада је испитивање заступљености појединих вредносних димензија, као и испитивање корелата вредносних оријентација младих у Србији, у првом реду пола, места становања, материјалног стања и образовања родитеља. С обзиром на то да су на нашим просторима вредности младих биле чест предмет истраживања, циљ нам је био и праћење неких општих токова у овој области, јер су управо млади она снага која на себи носи бреме будућности.

МЕТОД

Узорак

Истраживање приказано овим радом спроведено је на узорку од 1000 адолесцената просечног узраста 16 година са територије Војводине. Узорак је био уједначен по полу, тако да проценат мушких испитаника у узорку износи 50,5%, а женских 49,5%. Из градских средина долази 40,9% испитаника, а из сеоских 59,1%. Подаци о степену образовања родитеља и процени материјалног стања дати су у табелама 1 и 2.

Табела 1. Степен образовања родитеља

Степен образовања родитеља	Мајка %	Отац %
Основна школа	9,8	7,4
Средња школа	60,8	64,4
Више и високо образовање	29,4	28,2

Табела 2. Процена материјалног стања испитаника

Процена материјалног стања	%
одлично	14,8
добро	46,1
средње	32,8
лоше	6,2

Варијабле и инструменти истраживања

Испитаници су давали информације о поменутиим социо-демографским обележјима, и попуњавали *Скалу вредносних оријентација* од 23 ајтема. Тврдње које чине скалу делом су преузимане из других истраживања (при чему смо се руководили интерпретацијама самих истраживача који су ове тврдње приказивали као најдискриминативније), а делом формулисане за потребе овог истраживања. Испитаници су степен слагања са тврдњом исказивали четворостепеном Ликертовом скалом. Понуђене вредносне оријентације свакако да покривају само део вредносног простора младих, тј показују само исечак њиховог света идеја о пожељном, али ипак, добијени резултати указују на неке битне релације у вредносном систему адолесцената.

С обзиром на то да је Скала вредности конструисана за потребе овог истраживања, те први пут примењена, урађена је провера њене факторске структуре. Латентни простор скале испитиван је применом факторске анализе са Промах ротацијом. На основу карактеристичних вредности издвојено је 6 фактора који објашњавају 50.4% варијансе ставки (види табелу 3).

Табела 3. Карактеристичне вредности фактора и проценти објашњене варијансе

	карактеристична вредност	процент објашњене варијансе
ФАКТОР 1	3.5	15.1%
ФАКТОР 2	3	13%
ФАКТОР 3	1.7	7.4%
ФАКТОР 4	1.3	5.5%
ФАКТОР 5	1.1	4.8%
ФАКТОР 6	1.1	4.6%
ТОТАЛ		50.4%

Први издвојени фактор објашњава 15,1% укупне варијансе. Скоп првог издвојеног фактора дат је у табели 4.

Табела 4. Склоп првог издвојеног фактора

Садржај ставке	р
Лепо је кад се те људи препознају, кад се појављујеш у јавности, у новинама и ТВ-у	,879
Важно је постати познат и популаран	,689
Лепо је кад ти људи говоре да супер изгледаш	,638
Важно је да ти се други људи диве	,582
Треба се модерно понашати и облачити без обзира свиђа ли се то већини	,574

Ставке којима је засићен овај фактор описују тенденцију ка популарности, праћењу трендова и социјалном престижу. Овако описан фактор именовали смо као *популарност*.

Други издвојени фактор објашњава 13% укупне варијансе (види табелу 5).

Табела 5. Склоп другог издвојеног фактора

Садржај ставке	р
Битно је у животу знати да постоје људи које волиш и који те воле	,728
Важно је поделити живот са неким кога волиш	,638
Важно је имати искрене и трајне односе са блиским људима	,633

Ставке које засићују други издвојени фактор описују високо вредновање интерперсоналних релација и квалитета социјалних односа. Овај фактор именован је као *релациона оријентација*.

Трећи изоловани фактор објашњава 7,4% укупне варијансе. Ставке које у највећој мери одређују овај фактор приказане су у табели 6.

Табела 6. Склоп трећег издвојеног фактора

Садржај ставке	р
Треба увек помоћи људима у невољи, без обзира ко су и одакле	,784
Сви појединци треба да имају иста права, без обзира на припадност различитим групама	,679
Важније је имати слободу говора него власт или богатство	,616
Новац решава све, и зато човек треба да га створи што више	-,381

Овај фактор засићен је ставкама које указују на алтруистичко понашање, високо вредновање једнакости међу људима и нематеријалну оријентацију. Трећи издвојени фактор именовали смо као *алтруистичко – либералистичка оријентација*

Четврти издвојени фактор објашњава око 5,5% укупне варијансе, и ставке којима је он засићен дате су у табели 7.

Табела 7. Склоп четвртог издвојеног фактора

Садржај ставке	р
Треба живети у складу са правилима и захтевима своје вере	,806
Људски живот одређује Божја воља	,769
Прошлост нашег народа би требала за све нас да буде светиња	,642

Ставке које улазе у склоп четвртог издвојеног фактора описују снажну религијску оријентацију и поштовање традиционалних вредности, те је назван *религијско-традиционалистичка оријентација*.

Пети издвојени фактор објашњава око 4,8% укупне варијансе, и ставке којима је он засићен дате су у табели 8.

Табела 8. Склоп петог издвојеног фактора

Садржај ставке	р
Важно је да се сваки човек исказе ка стваралачка и потпуна личност	,783
Важно је да живот појединца буде смислен и комплетан	,608
У свему што радимо треба настојати да то буде другачије и боље	,484
Важно је да се човек целог живота развија и учи нешто ново	,380

Ставке које улазе у склоп петог издвојеног фактора описују склоност ка непрестаном усавршавању и личном расту, те је назван *самоактуализација*.

Шести издвојени фактор објашњава око 4,6% укупне варијансе, и ставке којима је он засићен дате су у табели 9.

Табела 9. Склоп шестог издвојеног фактора

садржај ставке	р
Треба живети весело и безбрижно	,728
Треба што више угађати самом себи	,571
У свим стварима у животу треба прво сагледати свој лични интерес	,557
Треба водити живот испуњен пријатностима и задовољством	,471

Ставке које улазе у склоп шестог издвојеног фактора описују тенденцију ка лагодном животу и сагледавању сопствене користи. Овај фактор назван је *хедонистичко-утилитарна оријентација*.

РЕЗУЛТАТИ

Испитивање заступљености појединих вредносних оријентација

Преглед заступљености понуђених вредносних димензија дат је у табели 10.

Табела 10. *Заступљеност појединих вредносних оријентација*

	мин	Мах	АС	СД
Самоактуализација	1	12	9,8	1,6
Хедонистичко-утил.	2	12	8,6	1,9
Релационе	0	9	8,3	1,1
Алтруистичко-либ	0	12	7,5	2,0
Популарност	0	15	7,5	3,1
Религијско-традиц.	0	9	5,2	2,3

Резултати показују да највећу популарност међу младима (у смислу највеће просечне вредности, тј. слагања са њиховом важношћу за појединца) имају вредности самоактуализације, а за њима следе хедонистичко утилитарне и релационе вредности. Алтруистичко-либералне вредности и популарност су ниже цењене, а најмање важности испитаници придају религијско-традиционалним вредностима.

Релације између вредносних оријентација адолесцената и пола, места становања, материјалног стања и образовања родитеља

Вредносне оријентације и полне разлике. Анализа је указала на статистички значајне полне разлике у појединим вредносним оријентацијама адолесцената (види табелу 11).

Табела 11. *Разлике у вредностима с обзиром на пол*

ПОЛ	Популар.		Релационе		Алтруист-либерал.		Религијско-традицион.		Самоакт.		Хедонист-утилитар.	
	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест
Мушки	,20	,05	,15	4,49	,12	3,41	,12	,65	,17	5,04	,06	није
Женски	,20	<.01	,15	<.01	,11	<.01	,12	<.01	,16	<.01	-.06	стат. знач

Испитаници мушког пола имају израженије вредносне оријентације које се односе на популарност и социјални престиж и религијско традиционалистичке вредносне оријентације, док испитанице постижу више скорове на релационим, затим алтруистичко либералистичким оријентацијама и више су усмерене ка личном развоју

(вредности самоактуализације). На хедонистичко утилитарној вредносној оријентацији нису добијене статистички значајне разлике.

Вредносне оријентације и место становања. Испитаници из града сматрају битнијим релационе вредности, док испитаници са села значајнијим процењују религију и вредности усмерене на одржање традиције. На осталим факторским скоровима нису добијене статистички значајне разлике (табела 12).

Табела 12. Разлике у вредностима с обзиром на место становања

	Популар.		Релационе		Алтруист-либерал.		Религијско традицион.		Самоакт.		Хедонист-утилитар.	
	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест
Град	,03	није	08	,13	,07	није	,15	3,84	02	није	,07	није
Село	,01	стат. знач	,06	<.05	05	стат. знач	11	<.01	,01	стат. знач	05	стат. знач

Вредносне оријентације и образовање родитеља. Анализа варијансе потврдила је постојање разлика у вредносним оријентацијама адолесцената у односу на образовање оца. Пост хок анализом (Scheffe тест) утврђено је да деца најниже образованих очева високо вреднују популарност и углед у друштву, као и хедонистичко утилитарне и религијско традиционалистичке вредности. Између деце средње и високо образованих очева нису нађене разлике (табела 13).

Табела 13. Разлике у вредностима с обзиром на образовање оца

	Популар		Релационе		Алтруист-либерал.		Религијско традицион.		Самоакт.		Хедонист-утилитар.	
	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест
Основ.	33	,561	,22	није	,09	није	25	,252	05	није	45	,244
Средње	,04		01	стат.	00	стат.	04		,01	стат.	01	
Високо	,01	<.05	04	знач	00	знач	,13	<.05	03	знач	,16	<.01

Када је у питању образовање мајке, слика је иста као и у претходном случају. Деца најниже образованих мајки високо вреднују популарност и углед у друштву, као и хедонистичко утилитарне и религијско традиционалистичке вредности (табела 14).

Табела 14. Разлике у вредностима с обзиром на образовање мајке

	Популар.		Релационе		Алтруист-либерал.		Религијско-традицион.		Самоакт.		Хедонист-утилитар.	
	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест
Основ.	15	,372	,07	није	21	није	22	,225	,22	није	16	002
Средње	04		,02	стат.	,01	стат.	02		03	стат.	05	
Високо	,13	<.05	09	знач	,07	знач	,13	<.05	04	знач	,18	<.05

Вредносне оријентације и процењено материјално стање испитаника. Анализа варијансе потврдила је постојање разлика у вредносним оријентацијама адолесцената у односу на процењено материјално стање. Пост хок анализом (Scheffe тест) утврђено је да деца која своје материјално стање процењују као одлично високо вреднују популарност и углед у друштву, као и хедонистичко утилитарне вредности у односу на вршњаке који материјално стање своје породице иде другачије. Такође је уочљив и јасан тренд опадања важности хедонистичко-утилитарних вредности и популарности са лошијом проценом ("опадањем") материјалног стања испитаника (табела 15).

Табела 15. Разлике у вредностима с обзиром на материјално стање испитаника

Процен матер. Стања	Популар.		Релационе		Алтруист-либерал.		Религијско-традицион.		Самоакт.		Хедонист-утилитар.	
	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест	ас	т-тест
одлично	40	1,20	,19	није	,16	није	05	није	,09	није	30	,350
Добро	01		,02	стат.	04	стат.	05	стат.	00	стат.	,00	
средње	,16	<.01	02	знач	00	знач	,03	знач	01	знач	,11	<.01
Лоше	,28		09		,01		,38		18		,05	

ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

Први циљ овог истраживања био је испитивање важности популарности и угледа у друштву међу младима имају вредности самоактуализације, хедонистичко утилитарне и релационе вредности. Алтруистичко-либералне вредности и популарност су ниже оцењене, а најмање важности испитаници придају религијско-традиционалним вредностима.

Можемо рећи да се добијени резултати слажу са налазима неких скоријих истраживања, где је закључено да самоактуализација (нпр. Kuzmanović i Petrović 2007; Попадић 1995) и хедонизам (Joksimović 1992; Šram 2004) јесу високо прихваћене вредности, док се популарност доследно представљала као најмање важан циљ.

Ако знамо да је једна од основних карактеристика периода адолесценције трагање за идентитетом и смислом, када се испитују сопствене границе и потребе за личним растом и развојем су на врхунцу, очекивано је да су вредности самоактуализације убедљиво најцењеније. С друге стране, адолесценција је и нормативно период живота када се задовољства остварују директно, по хедонистичком принципу, тако да можемо рећи да и присуство хедонистичко утилитарних вредности у аксиолошком систему адолесцената јесте очекивано, као узрасни феномен. Међутим, могли бисмо очекивати и да вредности самоактуализације представљене пре свега идејама о исказивању себе као стваралачке личности буду у негативној корелацији са идејама о лагодном животу, личне користи и хедонистичким обрасцем који подразумева потребу за непосредним задовољавањем својих жеља. Коегзистенцију ових вредносних оријентација неки аутори тумаче постојањем једне врсте конфликта између индивидуалних и колективних вредности. Шрам (2004) сматра да су на индивидуалном нивоу код средњошколске омладине присутне интризичне вредности, док је на колективном нивоу присутна интернализација друштвених екстризичних вредности које пре свега подразумевају лагодан и безбрижан живот. Тачније, ради се рефлексiji вредносног система који постоји у глобалном друштву.

Висока позиција релационих вредности такође је оправдана, посебно на испитиваном узрасту, када се појављују прве хетеросексуалне везе, а потреба за дружењем и продубљивањем блискости са вршњацима је веома изражена. Овај резултат је у складу са претходним налазима код којих је утврђена висока популарност социјалног стила живота (нпр. Васовић 1988).

Релативно ниско вредновање алтруистичко-либералистичке оријентације не представља новину у односу на претходна истраживања. Већ је поменуто да су испитивања промена вредносних оријентација у протекле две деценије у нашој земљи била сагласна да су животни стилови који подразумевају залагање за опште интересе и добробит других били у опадању, док је међу младима растао афинитет за начине живота који говоре о усмерености ка личној добробити (Јоксимовић и Максић 2006). Тако је на пример, у истраживању Јоксимовићеве (1992) утврђено да је најприхваћенији животни стил утилитарни, затим хедонистички, док су алтруистички и прометејски стил мање привлачни. Мања израженост алтруистичке оријентације приписује се страху од материјалне оскудице (Schaff 1989) и друштвеној кризи (тј. клими која подстиче егоистичку оријентацију), али се такође наглашава да увек постоји алтернатива која зависи од општег усмерења друштва, јер криза може подстицати и алтруистичке и егоистичке вредности, у зависности од тога да ли се решења тешкоћа траже у солидарности или у личној сналажљивости (Јоксимовић 2003). Можемо се сложити са овим становиштем, тим пре што

ајтеми који у нашем истраживању чине фактор алтруистичко-либералистичких вредности описују и толеранцију ("Сви појединци треба да имају иста права, без обзира на припадност различитим групама"), као и нематеријалистичке вредности („Важније је имати слободу говора него власт или богатство“; и негативна корелација са ајтемом: „новац решава све, и зато човек треба да га створи што више“), што су свакако вредности које су у ширем друштвеном окружењу потиснуте на маргину. У неким истраживањима се опомиње да се егоистичка клима одразила и на школску средину, где се нагласак ставља на такмичење и лично постигнуће, уз занемаривање сарадње и узајамног помагања. Потребно је још истаћи да је хедонистичко утилитарна оријентација позитивно повезана са агресивношћу, а негативно са алтруистичким вредностима (Јоксимовић 2003).

На последњем месту у аксиолошком систему младих налазе се религијско традиционалне вредности. У току деведесетих година расла је популарност религијско традиционалистичке оријентације (Кузмановић 1995; Пантић 1990; Попадић 1995), иако не треба испустити из вида чињеницу да је ова оријентација и тада заузимала последњи ранг међу осталим понуђеним вредносним димензијама. Пошто религиозна оријентација представља компоненту традиционалистичког вредносног система, промене у религиозној оријентацији сматрале су се знаком ретрадиционализације, која се почела јављати у току распада социјалистичког система и југословенске државне заједнице, као један од одговора на друштвену кризу и кризу вредности.

Већина аутора (Бешић и Ђукановић 2000; Јоксимовић 2005) сматра да је однос према религији у нашој средини више под утицајем актуелне идеолошко-политичке климе (пре свега оне у којој је религиозност била социјално пожељна) него што је одраз дубљих и трајнијих личних уверења и вредности, те да је узлет религиозности у транзицији привременог карактера. Мишљења смо да долази до стагнације интересовања младих за религију у односу на период од пре неколико година, и то пре свега услед интензивирањем појављивања неких облика световних религија. Уз то, не треба занемарити чињеницу да ајтеми који говоре о религиозним вредностима углавном садрже барем имплицитну предпоставку о спољашњем локусу контроле („људски живот одређује Божја воља“), а когнитивно функционирање у адолесцентном периоду карактерише *интелектуални егоцентризам* који се јавља у форми месијанства, тј. осећању моћи у креацији и спровођењу идеја о реформи постојећег поретка ствари, што свакако подразумева унутрашњи локус контроле.

Други циљ истраживања односио се на испитивање постојања разлика у вредносном систему адолесцената с обзиром на пол, место становања, образовање родитеља и материјално стање. Када су у питању полне разлике, резултати су показали да испитаници мушког пола имају израженије вредносне оријентације које се односе на по-

пуларност и религијско традиционалистичке вредносне оријентације, док испитанице више цене релационе, алтруистичко либералистичке вредности и вредности самоактуализације. То би практично значило да суштину полних разлика на адолесцентном узрасту чини разлика између индивидуалистичке оријентације и оријентације ка другим људима. Ова разлика углавном се приписује различитим социјализацијским утицајима када је мушко, односно женско дете у питању. Суштину феминине оријентације чини осећање повезаности са другима, па су тако девојчице од најранијих дана усмерене на повезаност и приврженост другима, и та оријентација их предодређује да буду заинтересоване за складне интимне односе и емоционални живот уопште (Gilligan 1977; према: Миочиновић 1988). Насупрот томе, изгледа да се типична маскулина оријентација у нашем друштву огледа у задржавању још увек доминантног традиционалистичког патријархалног обрасца, који може бити и последица трансгенерацијског преноса, односно породичне и друштвене климе.

Резултати даље показују да испитаници из града сматрају битнијим релационе вредности, док испитаници са села значајнијим процењују религију и вредности усмерене на одржање традиције.

Овакав налаз је у складу са осталим истраживањима и у нашој земљи, али и у региону (нпр. Јоксимовић 2005; Мариновић-Јеролимов 2002; према: Јоксимовић 2005). Овај резултат је такође и очекиван, с обзиром да је село традиционално упориште класичне религиозности која се на село као центар друштвеног живота ослањала вековима, у времену када је имала апсолутну доминацију у друштву. Неки аутори сматрају да ће наредном периоду (паралелно са јачањем грађанског друштва) класична религија заузети мање значајно место, јер ће процес транзиције помоћи растакање једне глобалне друштвене заједнице и настанак партикуларних и релативно аутономних друштвених група, чиме се аутоматски повећавају неки алтернативни, световни облици религије (Bešić i Đukanović 2000). Иако би се могло очекивати да је отуђење у градским срединама заступљеније, податак да су релационе вредности (важност слободе избора у љубави и искрених и трајних односа са блиским људима) цењеније у градовима говори нам о убрзаној еманципацији и израженијем осећању могућности избора код младих из урбаних средина.

Када је у питању образовање родитеља, слика је следећа: деца најниже образованих родитеља високо вреднују популарност, као и хедонистичко утилитарне и религијско традиционалистичке вредности.

Податак да религиозност расте са опадањем стручне спреме родитеља потврђен је и у другим истраживањима (Мариновић-Јеролимов 2002; према: Јоксимовић 2005), где се наглашава да се религиозност везује за нижи, мање привилегован друштвени положај и већу отуђеност од кључних институција друштвено-политичког система.

Податак о високом вредновању хедонистичко утилитарне оријентације у породицама нижег образовног статуса можемо протума-

чити у светлу ширег друштвеног контекста, са чиме се слажу и други аутори (Јоксимовић и Максић 2006). Наиме, хедонистичко-утилитарна оријентација подразумева угађање самом себи, оријентацију ка личној користи и уживање у непосредним задовољствима. У времену наглих друштвених промена, пре свега времену опште несигурности и материјалне оскудице највише су угрожени најнижи слојеви друштва. У оваквим временима, одрицање и планирање "на дужи рок" и нема пуно смисла, чиме се може објаснити високо вредновање хедонистичко-утилитарног стила живота.

У вези са претходно реченим је и високо вредновање популарности (славе, социјалног престижа, модних трендова и сл.). Можемо претпоставити да је у породицама нижег образовног статуса и културни ниво породице нижи, те да је продор масовне културе овде лакши. Тачније, медији као важни творци вредности најлакше нађу пут до најнижих слојева друштва које некритички гута пласиране трендове обилате квази вредностима и популисањем идолатрије.

Надаље, резултати нашег истраживања показују да адолесценци који своје материјално стање процењују као одлично високо вреднују популарност и углед у друштву, као и хедонистичко утилитарне вредности у односу на своје вршњаке лошијег материјалног стања. Тачније, постоји јасан тренд опадања ових вредности са лошијом проценом („опадањем“) материјалног стања испитаника. Склони смо веровању да овај податак не говори само о вредносним оријентацијама, већ и о упражњаваном начину живота, јер су вредности, тј. Стилови живљења детерминисани не само личним жељама и преференцијама, већ и објективним могућностима за њихову реализацију, а могућности свакако расту са порастом материјалног стања.

ЗАКЉУЧАК

Резултати овог истраживања су показали да највећу популарност међу младима имају вредности самоактуализације и хедонистичко утилитарне вредности чија нам присутност говори о чињеници да млади људи показују склоност ка „култури нарцизма“. Мишљења смо да друштвене корене ове слике треба тражити у споју услова и начина живота младих, али и у специфичном културном и вредносном наслеђу. Чињеница да вредносни систем младих људи представља мешавину самоактуализирајућих вредности и прагматизма и хедонизма говори нам о некој врсти конфликта између индивидуалних и колективних вредности, тј. о рефлексiji вредносног система који постоји у глобалном друштву (Štam 2004). Тачније, адолесценци на индивидуалном нивоу прихватају интризичне вредности, док су, са друге стране, у данашњем времену и простору обасути квази вредностима којих има у свим сферама друштвеног живота и културе. Непостојање уређеног система и недостатак осећања сигурности свакако да не подстиче планирање на дуже стазе, већ пре једну друш-

твено деструктивну филозофију лагодног живота која подразумева уживање у непосредним задовољствима („*филозофију презента*“).

Чињеница да социо демографске варијабле добро дискриминишу популацију адолесцента у погледу прихватања понуђених вредности говори у прилог тези о непостојању хомогенизације вредности у савременом друштву. Овај резултат пре одсликава већ дуго присутну насилну друштвену поларизацију, где различитим групама људи није омогућен приступ сличним материјалним добрима, и самим тим сличним начинима живота.

С обзиром на то да је један од предуслова за убрзавање друштвеног развоја промена затечених, често окошталих вредности, које представљају чинилац ометања транзитивних процеса у свим доменама друштвеног живота (Пантић 2003), поставља се питање на који начин можемо контролисати модификацију вредносног система код младих. Истраживања су показала да се вредности као „*концепције пожељности*“ у извесној мери могу планирати, па чак и имплантирати ради акцелерације друштвеног развоја. Тачније, вредности с једне стране одсликавају садашњост, укључујући и везу са прошлошћу, а с друге стране, садрже потенцијал за превазилажење стварности, што подразумева и окренутост ка будућности (Пантић 1990; 2003).

Главну улогу у процесу контроле над погледима на свет, стремљењима а и тежњама младих људи као снаге која носи на себи бреме будућности свакако да има пре свега породица. Међутим, управо се породица нашла на удару транзиционих промена које су поставиле оштре захтеве на све аспекте живљења (Petrović 2007). Кризу породица стручњаци препознају као рефлексију друштва у транзицији, а њене ефекте најјасније уочавају на деци (Дадасовић и Дадасовић 2004; Petrović 2007). Једна од највидљивих промена унутар породичних односа је све изразитија тежња за слободом и индивидуализмом свих њених чланова. Међутим, судећи по резултатима овог истраживања, изгледа да ове тенденције подразумевају не само потребу за индивидуалном афирмацијом сваког појединца, већ потпуну афирмацију индивидуализма.

С друге стране, свакако да и школа има великог удела у формирању вредности младих. Питање је само одлуке да ли ће ти утицаји спонтани и стихијски или брижљиво планирани, (тј. да ли су део званичног или скривеног курикулума – Јоксимовић 2003), у чему би свакако последњу реч требало да да шири друштвена заједница.

Општи је утисак аутора овог истраживања да су добијени резултати ипак далеко од песимистичких, слажући се са тврдњама да промене унутар система вредности нису ни толико велике, ни мрачне. колике би се, с обзиром на радикалне друштвене промене и драматичне догађаје протеклих година, могле очекивати (Јоксимовић и Максић 2006). Основна препорука за даља истраживања била би да се направи исцрпнија категоризација понуђених вредносних оријентација, као и да се лонгитудиналним праћењем промена провери да

ли су поменуте вредносне оријентација само декларативно, површински, тј. конформистички усвојене или су дубље интериоризоване.

ЛИТЕРАТУРА

- Bešić, Miloš i Đukanović Borislav. 2000. *Bogovi i ljudi: religioznost u Crnoj Gori*. Podgorica: CID i SoCen.
- Васовић, Мирјана 1988. Вредности припадника неформалних група. У *Млади и неформалне групе*, приредили Снежана Јоксимовић и сар., 174-216. Београд: ИИЦ ССО Србије и ЦИР ССО Београд.
- Дадасовић Миодраг и Дадасовић Б. 2004. Трансформација македонске породице у транзицији. У *Изазови породица, изазови породичних терапеута у времену транзиције*, приредила Јасминка Веселиновић, 254-68. Београд: Центар за породицу.
- Joksimović, Snežana. 1992. Odnos učenika prema pojedinim stilovima života kao pokazatelj njihovih vrednosnih orijentacija. *Psihologija* 25(1-2):7-23.
- Јоксимовић, Снежана. 2003. Допринос школе формирању вредности младих. У *Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*, 173-79. Београд: Friedrich Ebert Stiftung и Институт друштвених наука.
- Јоксимовић, Снежана. 2005. Индивидуалне карактеристике и религиозност адолесцената. *Зборник института за педагошка истраживања* 2:115-31.
- Јоксимовић, Снежана и Славица Максић. 2006. Вредносне оријентације адолесцената: Усмереност према сопственој добробити и добробити других. *Зборник Института за педагошка истраживања* 2:415-29.
- Коковић, Драган. 2005. *Пукотине културе*. Нови Сад: Прометеј.
- Kuzmanović, Borislav. 1990. Vrednosne orijentacije učenika završnog razreda osnovne škole. U *Obrazovna i razvojna postignuća učenika na kraju osnovnog školovanja*, priredio Nenad Havelka i sar., 215-235. Beograd: Filozofski fakultet - Institut za psihologiju.
- Кузмановић, Борислав. 1995. Друштвене промене вредносних оријентација ученика. *Психолошка истраживања* 7:17-48.
- Kuzmanović, Borislav i Nebojša Petrović. 2007. Struktura preferencija i društvenih ciljeva srednjoškolaca. *Psihologija* 40(4):567-85.
- Лазаревић, Душанка. 1987. Стиллови живота младих као садржај групног рада са ученицима адолесцентног доба. *Зборник Педагошке академије за образовање васпитача* 11:35-40.
- Mihajlović, Srećko. 2004. Oduzimanje budućnosti – omladina Srbije u vodama tranzicije. U *Mladi zagubljeni u tranziciji*, priredio Srećko Mihajlović, 17-39. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Миочиновић, Љиљана. 1988. *Когнитивни и афективни чиниоци у моралном развоју*. Београд: Просвета.
- Mladenović, Uroš i Jasna Knebl. 2000. Vrednosne orijentacije i preferencije stilova života adolescenata. *Psihologija* 3-4:435-54.
- Пантић, Драгољуб. 1990. *Промене вредносних оријентација младих у Србији*. Београд: Институт друштвених наука и Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење.
- Пантић, Драгољуб. 2003. Будућност транзиције у Србији зависно од промена вредности. У *Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*, 13-21. Београд: Friedrich Ebert Stiftung и Институт друштвених наука.
- Пантић, Драгољуб. 2005. Да ли су вредности бивших комунистичких земаља сличне? *Зборник Матице српске за друштвене науке* 118-119:46-69.
- Павловић, Зоран. 2006. Вредности у Србији у другом добу модернизма. *Социо-*

лошки преглед 2:247–62.

- Petrović, Jelica. 2007. Odnosi u porodicama u Vojvodini: podela uloga, vaspitno ponašanje roditelja i porodična klima. U *Porodice u Vojvodini: karakteristike i funkcionalnost*, priredili Marija Zotović i sar., 23–47. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Попадић, Драган. 1990. Ученичке преференције начина живота. У *Ефекти основног школовања*, приредили Ненад Хавелка и сар., 235–59. Београд: Институт за психологију.
- Попадић, Драган. 1995. Узрасне и генерацијске разлике у преференцији животињних стилова. *Психолошка истраживања* 7:71–88.
- Rokeach, Milton. 1973. *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Schaff, Adam. 1989. *Kamo vodi taj put?* Zagreb: Globus.
- Schwartz, Shalom. 1992. Universals in the content and structure values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *European journal of social psychology* 30:177–98.
- Tomić-Koludrović, Inga, i Leburic Anči. 2002. *Sociologija životnog stila*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Ferić, Ivana. 2007. Univerzalnost sadržaja i strukture vrijednosti: Podaci iz Hrvatske. *Društvena istraživanja* 1–2:3–26.
- Šram, Zlatko. 2003. Vrijednosne orijentacije i struktura ličnosti: relacije na srednjoškolskom uzorku završnog razreda. *Pedagogija* 3–4:91–114.
- Šram, Zlatko. 2004. Vrednosti i devijantno ponašanje mladih. U *Mladi zagubljeni u tranziciji*, priredio Srećko Mihajlović, 65–95. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.

Petrović Jelica, Zotović Marija, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Psychology, Novi Sad

ADOLESCENTS IN SERBIA: SEARCHING FOR NEW VALUES

Abstract

The main focus of the research presented in this paper was the analysis of Serbian youth values and the identification of their value-orientation correlates. The research sample consisted of 1.000 adolescents, average age 16, from different parts of the autonomous province of Vojvodina. Research results show that the values of self-actualization and abstract hedonistic-utilitarian values are the most popular ones among Serbian youth. These results indicate that the "culture of narcissism" is present among Serbian youth. Gender differences were found with regard to individualistic orientation and orientation towards other people. We also found significant differences in the degree of rating and the importance assigned to certain values relative to the participants' place of residence. Adolescents from urban areas rated relational values as the most significant, while religious and traditional values were the most popular ones among adolescents from rural areas. The participants whose parents' education level was the lowest and who lived in poorer financial circumstances rated the most highly the values of popularity and social reputation, as well as the hedonistic-utilitarian orientation and religious and traditional values.

Key Words: values, adolescents, youth value orientation.